

Uitkomsten EMU-enquête 2018

Mirjam Braamse

Sector Overheidsfinanciën en Consumentenprijzen
25 januari 2018

samenvatting In deze nota zijn de uitkomsten gepresenteerd van de EMU-enquête 2018 die eind 2017 is gehouden onder gemeenten, provincies en gemeenschappelijke regelingen en de uitkomsten van de soortgelijke enquête gehouden onder waterschappen door de Unie van Waterschappen. Het EMU-saldo van de vier overheidslagen samen wordt door de decentrale overheden voor 2018 geraamd op -4,6 miljard euro (-0,60% van het bbp). Dit overschrijdt de macronorm van -0,3% van het bbp, welke is afgesproken tussen het Rijk en de decentrale overheden. De raming voor het EMU-saldo van 2017 is -5,4 miljard euro, wat een verslechtering is ten opzichte van de raming volgens de EMU-enquête 2017. Voor 2019 wordt het EMU-saldo geraamd op -1,8 miljard euro.

trefwoorden EMU-enquête, EMU-saldo, 2018, decentrale overheden

Inhoud

1.	Inleiding	3
2.	Beschrijving EMU-enquête 2018	3
2.1	Beschrijving vragenformulier	3
2.2	Posten reserves en voorzieningen	4
3.	Populatie en non-respons	5
3.1	Populatie enquête	5
3.2	Bijraming van non-respons	5
4.	Uitkomsten	6
4.1	Totaaloverzicht	6
4.2	Gemeenten	8
4.3	Provincies	10
4.4	Gemeenschappelijke regelingen	11
4.5	Waterschappen	11
5.	Conclusie	12
	Bijlage 1 Formulier EMU-enquête 2018	13

1. Inleiding

Deze nota geeft de verwachtingen van de gemeenten, provincies, waterschappen en gemeenschappelijke regelingen over de ontwikkeling van hun EMU-saldo in de jaren 2017, 2018 en 2019 weer. De EMU-saldi van gemeenten, provincies en gemeenschappelijke regelingen waarover in deze nota wordt bericht zijn gebaseerd op de EMU-saldi zoals deze door overheidsinstellingen zelf zijn opgegeven in de EMU-enquête 2018. Deze enquête wordt jaarlijks uitgevraagd door het CBS. De EMU-saldi van de waterschappen zijn gebaseerd op een soortgelijke enquête die de Unie van Waterschappen jaarlijks afneemt als onderdeel van een uitgebreidere uitvraag naar de waterschapsbegrotingen. Het CBS neemt de ingevulde cijfers voor alle overheidslagen één-op-één over, zonder hier een inhoudelijke analyse of bewerking op uit te voeren. Wel hoort het CBS de gegevens zo nodig op voor non-respons.

Met het Rijk is er een tekortnorm voor het EMU-saldo van decentrale overheden afgesproken. Deze bedraagt voor 2018 — evenals in 2017 — $-0,3\%$ van het bbp. Sinds 2016 wordt de tekortnorm niet meer verdeeld over de decentrale overheidslagen. Derhalve worden er sinds 2016 geen referentiewaarden meer voor individuele overheden bepaald.

De nota is als volgt opgebouwd. Hoofdstuk 2 geeft een beschrijving van de EMU-enquête 2018. Hoofdstuk 3 omvat de populatie en de wijze van ophogen voor non-respons. Vervolgens worden in hoofdstuk 4 de uitkomsten uitgelijnd, beginnende met een totaaloverzicht met achtereenvolgens de uitkomsten voor de specifieke overheidslagen. In bijlage 1 staat het enquêteformulier voor 2018.

2. Beschrijving EMU-enquête 2018

Jaarlijks ontvangen provincies, gemeenten en gemeenschappelijke regelingen de zogenaamde EMU-enquête waarin het EMU-saldo van de desbetreffende overheidsinstelling wordt waargenomen aan de hand van een vragenformulier. De EMU-saldi van de waterschappen worden niet middels de EMU-enquête van het CBS waargenomen, maar middels een soortgelijke enquête afgenomen door de Unie van Waterschappen. Derhalve is dit hoofdstuk niet op de waterschappen van toepassing.

2.1 Beschrijving vragenformulier

In de EMU-enquête wordt het EMU-saldo van een decentrale overheid voor drie jaren geraamd. Het EMU-saldo wijkt af van het begrip exploitatiesaldo, waar de decentrale overheden zelf mee werken. Daarom wordt er in de EMU-enquête aan de hand van een aantal stappen correcties en aanvullingen gemaakt op het geraamde exploitatiesaldo om zo tot het EMU-saldo te komen. Deze stappen komen tot uitdrukking in de in tabel 1 beschreven vraagstelling van de EMU-enquête¹.

Bij de baten-lastensystematiek waar de decentrale overheden gebruik van maken is het moment van gebruik bepalend voor het moment waarop en de mate waarin de exploitatiebegroting wordt belast, terwijl voor de bepaling van het EMU-saldo het transactiemoment met derden bepalend is. Het exploitatiesaldo van de decentrale overheden heeft derhalve alleen betrekking heeft op de baten en lasten van de exploitatierekening, terwijl

---

¹ Zie bijlage 1 voor het exacte vragenformulier van de EMU-enquête.

bij het bepalen van het EMU-saldo ook kapitaaltransacties zoals investeringen en aan- en verkopen van grond worden betrokken. Ook wijkt de behandeling van onder meer het interen op reserves, onttrekken van voorzieningen en de opbrengsten uit de verkoop van deelnemingen/aandelen af.

Alle bedragen — met uitzondering van het exploitatiesaldo — moeten in het vragenformulier met een positief teken te worden opgenomen. In de derde kolom van tabel 1 is daarom per post aangegeven of het effect op het EMU-saldo positief of negatief is. Het exploitatiesaldo kan zowel positief als negatief in het vragenformulier worden opgenomen. Een negatief exploitatiesaldo heeft een negatief effect op het EMU-saldo; een positief saldo heeft een positief effect op het saldo. Als alle posten door de decentrale overheid zijn ingevuld, volgt daar automatisch een raming voor het EMU-saldo uit.

Tabel 1 Effect posten in de EMU-enquête

<i>Nummer</i>	<i>Postomschrijving</i>	<i>Effect op EMU-saldo</i>
1	Exploitatiesaldo vóór toevoeging aan/onttrekking c.q. onttrekking uit reserves (zie BBV, artikel 17c)	+/-
2	Afschrijvingen ten laste van de exploitatie	+
3	Dotaties aan voorzieningen ten laste van de exploitatie minus vrijval van voorzieningen ten bate van de exploitatie	+
4	Bruto investeringen in (im)materiële vaste activa die op de balans worden geactiveerd	-
5	Baten uit bijdragen van andere overheden, de Europese Unie en overigen, geen betrekking hebbende op bouwgrondexploitatie en niet verantwoord op de exploitatie	+
6	Desinvesteringen in (Im)materiële vaste activa: Baten uit desinvesteringen in (Im)materiële vaste activa (tegen verkoopprijs), voor zover niet op de exploitatie verantwoord	+
7	Aankoop van grond en de uitgaven aan bouw-, woonrijp maken e.d., alleen transacties met derden niet op de exploitatie verantwoord	-
8	Baten bouwgrondexploitatie: Baten voor zover niet al op de exploitatie verantwoord	+
9	Lasten op balanspost Voorzieningen voor zover deze transacties met derden betreffen	-
10	Lasten i.v.m. transacties met derden, die niet via de onder vraag 1 genoemde exploitatie lopen, maar rechtstreeks ten laste van de reserves (inclusief fondsen en dergelijke) worden gebracht	-
11	Verkoop van effecten:	
A	Gaat u effecten verkopen? (ja/nee)	n.v.t.
B	Zo ja, wat is bij verkoop de verwachte boekwinst op de exploitatie?	-

2.2 Posten reserves en voorzieningen

Knelpunten voor de bepaling van het EMU-saldo zijn onder andere de reserves en voorzieningen. Een toevoeging aan een reserve of voorziening gaat, volgens het BBV-voorschrift, als last op de exploitatie (voorziening) of als resultaatbestemming (reserve). Deze interne boekingen mogen echter niet meetellen bij de berekening van het EMU-saldo, omdat het geen transactie met een derde betreft. Om de toevoegingen aan de voorzieningen (via de

exploitatie) buiten het EMU-saldo te kunnen houden, is een correctiepost opgenomen in de enquête (vraag 3). Toevoegingen aan de reserves worden buiten het EMU-saldo gehouden door het exploitatiesaldo **vóór** toevoeging aan/onttrekking c.q. onttrekking uit reserves uit te vragen.

Voor zover een aanwending van een voorziening een transactie met een derde betreft, heeft deze effect op het EMU-saldo. Deze aanwending mag volgens BBV-voorschrift echter niet in de exploitatie terechtkomen, maar moet direct op de balans worden geboekt. Omdat deze niet in het exploitatiesaldo terugkomt, wordt met vraag 9 wordt daarom apart uitgevraagd het bedrag van aanwending van voorzieningen, voor zover betrekking hebbende op transacties met derden.

In tegenstelling tot een aanwending van een voorziening mag een aanwending van reserves niet rechtstreeks op de balans worden geboekt, maar moet altijd via de exploitatie lopen. Een correctie door middel van een post in de EMU-enquête is in theorie dus niet nodig. Echter, de verwachting is dat een aantal berichtgevers toch rechtstreeks boekt ten laste van de reserves. Met vraag 10 wordt deze lasten in beeld gebracht, zodat ze kunnen worden meegenomen bij de bepaling van het EMU-saldo.

NB directe stortingen (rechtstreeks op de balans) in reserves of voorzieningen zijn niet toegestaan volgens het BBV-voorschrift. Indien overheden echter wel baten naar aanleiding van transacties met derden, rechtstreeks via de balans in de reserves en voorzieningen storten, dan worden deze baten niet waargenomen in de enquête. Dergelijke baten hebben echter wel een positief effect op het EMU-saldo. Mocht deze wijze van boeken in de praktijk voorkomen, dan wordt het EMU-saldo dus te negatief geraamd.

3. Populatie en non-respons

3.1 Populatie enquête

Voor de EMU-enquête 2018 worden de provincies en de gemeenten integraal waargenomen en zijn er daardoor respectievelijk 12 en 380 berichtgevers. Bij de gemeenschappelijke regelingen wordt een steekproef genomen. Een gemeenschappelijke regeling valt binnen de steekproef indien het totaal aan baten of lasten op de exploitatierekening groter is dan 20 miljoen euro. Van de 377 bij het CBS bekende gemeenschappelijke regelingen krijgen derhalve 139 berichtgevers het verzoek de EMU-enquête in te sturen. De waterschappen worden integraal waargenomen door de Unie van Waterschappen middels de jaarlijkse enquête voor de waterschapsbegrotingen.

3.2 Bijraming van non-respons

Niet alle berichtgevers uit de eerder genoemde populaties responderen. Ook kan het voorkomen dat respons onbruikbaar is, bijvoorbeeld omdat er een oud vragenformulier is gebruikt of omdat er voor één of meer jaren geen EMU-saldo wordt opgegeven. Niet alleen de niet binnengekomen vragenformulieren, maar ook deze onbruikbare vragenformulieren worden non-respons genoemd. Voor deze non-respons wordt bijgeraamd om te komen tot populatieramingen.

In de praktijk komt het niet voor dat provincies niet responderen en daarom is hier tot op heden nog geen methode van bijraming voor ontwikkeld. Voor gemeenschappelijke regelingen is hun EMU-saldo bij benadering nul en is er dus geen bijramingsmethode benodigd. In de methode van bijramen voor gemeenten wordt in de eerste plaats voor alle jaren uitgegaan van de (som van de) gerespondeerde EMU-saldi per grootteklasse. Vervolgens wordt ieder jaar bijgeraamd op de volgende wijze: het totaal van de respons wordt per grootteklasse

opgehoogd naar rato van de Algemene Uitkering van alle responderende gemeenten binnen de desbetreffende grootteklasse. Grootteklassen zijn vastgesteld aan de hand van de inwoneraantallen. Uit tabel 2 blijkt welke inwoneraantallen behoren bij de gehanteerde grootteklassen. Grootteklasse 4 en 5 worden voor de ophoging nog verder gesplitst naar Noord-, Oost-, Zuid- en West-Nederland.

Tabel 2 Inwoneraantallen per grootteklasse

<i>Grootteklasse</i>	<i>Inwoneraantal</i>
1	250 000 inwoners of meer
2	150 000 tot 250 000 inwoners
3	100 000 tot 150 000 inwoners
4	50 000 tot 100 000 inwoners
5	20 000 tot 50 000 inwoners
6	10 000 tot 20 000 inwoners
7	5 000 tot 10 000 inwoners
8	Minder dan 5 000 inwoners

Tot op heden is het niet voorgekomen dat waterschappen niet responderen en is er geen methode van bijraming ontwikkeld. Bij de uitvraag van 2018 ontbreken er wel gegevens voor de jaren 2017 en 2019. Daarom is voor de jaren t-1 en t+1 nu een methode ontwikkeld. Voor de waterschappen waarbij de gegevens van t-1 ontbreken worden de gegevens van de enquête van t-1 aangehouden. Voor waterschappen die geen EMU-gegevens hebben aangeleverd voor t+1 worden waarden uit diverse bronnen gebruikt om het EMU-saldo van deze waterschappen bij te ramen. Voor het exploitatiesaldo worden onder andere de waarden uit de programmabegroting ingezet. De investeringen en investeringsbijdragen worden uit het meerjaren-investeringsoverzicht gehaald. De waarden van de afschrijvingen worden geïmputeerd op basis van geëxtrapoleerde waarden. Toevoegingen, onttrekkingen en rechtstreekse betalingen en vermeerderingen van/uit reserves en voorzieningen worden op nul gezet.

4. Uitkomsten

In dit hoofdstuk worden de uitkomsten van de EMU-enquête uiteengezet. Het EMU-saldo wordt samengesteld op basis van de gegevens die door de berichtgevers zijn aangeleverd. Het CBS voert geen plausibiliteitstoetsen en inhoudelijke analyses op de aangeleverde gegevens uit.

4.1 Totaaloverzicht

In tabel 3 is een totaaloverzicht opgenomen van de EMU-saldi van de decentrale overheden voor 2018. Op basis van de door de decentrale overheden aangeleverde gegevens blijkt dat de macro-waarde van het EMU-saldo uitkomt op -4,6 miljard euro, dit is -0,60% van het bruto binnenlands product (bbp). Dit overschrijdt de macronorm van 2018 (-0,3% van het bbp) die het Rijk heeft afgesproken met de decentrale overheden tezamen.

Tabel 3 EMU-saldi van decentrale overheden 2018

Overheidslaag	Opgegeven EMU-saldo 2018	%BBP
	mln euro	
Provincies	-1.251	-0,16%
Gemeenten	-2.870	-0,38%
Gemeenschappelijke regelingen	-90	-0,01%
Waterschappen	-381	-0,05%
Totaal	-4.592	-0,60%
Referentiewaarde	-2.293	-0,30%
Verschil	-2.299	

In tabel 4 is de respons weergegeven voor gemeenten, provincies, gemeenschappelijke regelingen en waterschappen.

Tabel 4 Respons per overheidslaag

Overheidslaag	2018			2017	2016
	Aantal in steekproef	Goede respons	Responspercentage	Responspercentage	Responspercentage
	x1		%		
Provincies	12	12	100	100	100
Gemeenten	380	373	98	99	98
Gemeenschappelijke regelingen	139	135	97	98	91
Waterschappen	21	17	81	100	100
Totaal	552	537	97	99	97

Zoals beschreven in hoofdstuk 3 wordt met respons bedoeld op berichtgevers die een bruikbare dataset hebben ingestuurd. Evenals voorgaand jaar hebben de provincies allen een bruikbare dataset ingestuurd. De waterschappen hebben in tegenstelling tot de voorgaande twee jaren niet allen gerepsondeerd. De respons voor 2018 ligt op 81%. De respons voor gemeenten betreft 98%. Van de 139 gemeenschappelijke regelingen die in de steekproef zijn opgenomen hebben 135 gemeenschappelijke regelingen een bruikbare dataset ingestuurd. Dit levert een responspercentage van 97% op, 1 procentpunt lager dan het responspercentage van 2017.

In tabel 5 zijn de EMU-saldi voor de verschillende overheden opgenomen. Ter vergelijking zijn de relevante saldi uit eerdere EMU-enquêtes opgenomen.

Tabel 5 EMU-saldo per overheidslaag

Overheidslaag	2017		2018		2019	2019 - 2018
	Enq 2016	Enq 2017	Enq 2018	Enq 2017	Enq 2018	Enq 2018
	mln euro					
Provincies	-620	-1152	-1265	-791	-1251	+247
Gemeenten	-597	-2652	-3858	-449	-2870	+2369
Gemeenschappelijke regelingen	-2	-66	-88	-20	-90	+70
Waterschappen	-366	-307	-183	-296	-381	+58
Totaal	-1585	-4177	-5394	-1556	-4592	+2744

Uit tabel 5 blijkt dat de raming van 2018 met betrekking tot het EMU-saldo van 2017 voor de decentrale overheden verslechterd is ten opzichte van de raming uit 2017. Dit is met name te wijten aan de gemeenten, maar ook de provincies en gemeenschappelijke regelingen dragen bij aan deze verslechtering. Het EMU-saldo van de waterschappen is daarentegen verbeterd. Ook voor de raming van het EMU-saldo van 2018 geldt een forse verslechtering ten opzichte van de raming die voorgaand jaar is opgesteld voor 2018. Alle overheidslagen schatten hun EMU-saldo lager in. Met name voor de gemeenten is dit een forse verslechtering.

Het EMU-saldo wordt positiever ingeschat naarmate het geschatte jaar verder in de toekomst ligt. Dit blijkt onder andere uit gepresenteerde verbetering van het EMU-saldo in de laatste kolom van tabel 5. Deels komt dit doordat berichtgevers voor latere jaren minder investeringen rapporteren. Dit wordt onder meer veroorzaakt doordat geplande investeringen die formeel nog niet zijn goedgekeurd, meestal nog niet worden opgegeven in de enquête. Ook het exploitatiesaldo blijkt minder negatief te worden ingeschat.

In de volgende paragrafen wordt er per overheidslaag in meer detail gekeken naar de respons en de opbouw van het geraamde EMU-saldo.

4.2 Gemeenten

Bij de gemeenten is van 373 berichtgevers een bruikbare enquête ontvangen. De overige zeven gemeenten zijn bijgeraamd. In tabel 6 is per grootteklasse het aantal berichtgevers en het geraamde saldo weergegeven. Ter vergelijking zijn voor de jaren 2017 en 2016 ook de uitkomsten uit de vorige EMU-enquêtes opgenomen.

Tabel 6 Geraamde EMU-saldi voor de gemeenten

Berichtgever/ grootteklasse	Aantal ¹⁾	2017			2018		2019	2019 - 2018
		Enq 2016	Enq 2017	Enq 2018	Enq 2017	Enq 2018	Enq 2018	Enq 2018
	x1	mln euro						
Amsterdam	1 (1)	-500	-753	-1.001	-354	-694	-301	+393
Rotterdam	1 (1)	-63	-274	-383	-138	-367	-203	+164
Den Haag	1 (1)	-196	-328	-292	-179	-226	-164	+62
Utrecht	1 (1)	+59	-78	-93	-30	-151	-60	+91
Totaal GK1	4 (4)	-700	-1.433	-1.769	-701	-1.438	-728	+710
GK 2	13 (13)	-235	-377	-427	-186	-530	-152	+378
GK 3	14 (14)	-151	-314	-533	-61	-240	-6	+234
GK 4	48 (46)	+99	-234	-227	+86	-220	+153	+373
GK 5	189 (185)	+312	-164	-666	+382	-256	+249	+505
GK 6	89 (88)	+54	-122	-199	+31	-164	-23	+141
GK 7+8	23 (23)	+22	-9	-36	+0	-22	+7	+29
Totaal	380 (373)	-597	-2.652	-3.858	-449	-2.870	-501	+2.369

1) Het aantal berichtgevers in de EMU-enquête 2018, met tussen haakjes het aantal berichtgevers met goede respons

Het geraamde EMU-saldo van gemeenten komt volgens de EMU-enquête 2018 uit op -3,9 miljard euro voor 2017. Het geraamde saldo verbetert via -2,9 miljard euro in 2018 tot -0,5 miljard euro in 2019. De verbetering in 2018 ten opzichte van 2017 wordt veroorzaakt door een positievere raming in alle grootteklassen met uitzondering van grootteklasse 2. Uit nadere uitsplitsing van grootteklasse 1 blijkt dat Utrecht wel een slechter saldo verwacht in 2018 ten opzichte van 2017.

Daarnaast blijkt uit tabel 6 dat voor alle grootteklassen — met uitzondering van grootteklasse 4 voor 2017 — de EMU-saldi voor 2017 en 2018 in de EMU-enquête 2018 lager werden ingeschat

dan in de enquête van 2017. Als naar de individuele berichtgevers wordt gekeken is de conclusie wat genuanceerder. Tabel 7 geeft de verdeling van berichtgevers weer naar grootte van bijstelling in het EMU-saldo voor 2017 en 2018 geraamd in de EMU-enquête 2018 ten opzichte van de EMU-enquête 2017. 54 procent geeft voor 2017 een slechter saldo op in 2018 dan in 2017. Voor 2018 is dit 74 procent.

Tabel 7 Bijstelling van het geraamde EMU-saldo van gemeenten voor 2017 en 2018 (enquête 2018 t.o.v. enquête 2017)

Grootte bijstelling mln euro	2017		2018	
	x1	%	x1	%
<-20	17	4	22	6
-20 tot -10	26	7	36	9
-10 tot 0	164	43	225	59
0 tot 10	151	40	89	23
10 tot 20	11	3	4	1
>20	11	3	4	1
Totaal¹	380	100	380	100

1) Berichtgevers die per 2018 zijn heringedeeld worden buiten beschouwing gelaten

Zoals vermeld wordt het EMU-saldo door berichtgevers geraamd naar aanleiding van het exploitatiesaldo en een aantal toevoegingen/correcties daarop. In tabel 8 zijn voor de gemeenten de totale waarden per post te zien, evenals de bijstelling ten opzichte van de uitkomsten uit de EMU-enquête 2017.

Tabel 8 Waarde gemeenten per vraag EMU-enquête 2018 en bijstelling t.o.v. EMU-enquête 2017

Nr Postomschrijving	Effect op EMU	2017		2018		2019	
		waarde	bijstelling	waarde	bijstelling	waarde	tov 2018
mln euro							
1 Exploitatiesaldo	+/-	-1905	-824	-1287	-1054	-130	1157
2 Afschrijvingen	+	2363	101	2332	-9	2454	122
3 Bruto dotaties aan voorzieningen tlv de expl.	+	775	-41	730	-104	724	-6
4 Investerings in (lm)materiële vaste activa	-	5607	597	5361	1753	3881	-1480
5 Bijdragen van andere overheden, etc	+	365	-131	386	97	188	-198
6 Desinvesteringen	+	102	54	84	55	28	-56
7 Aankoop van grond	-	1133	71	1069	216	820	-249
8 Baten bouwgrondexploitatie	+	2011	353	2038	597	1571	-467
9 Lasten op balanspost voorzieningen	-	828	79	714	26	632	-82
10 Lasten ivm transacties met derden tlv reserves	-	1	-23	0	4	0	0
11 Boekwinst verkoop aandelen	-	1	-4	9	3	3	-6
EMU-saldo		-3858	-1206	-2870	-2421	-501	2369

Wat in tabel 8 voor 2017 en 2018 opvalt is de bijstelling in het exploitatiesaldo en de investeringen. Het exploitatiesaldo van 2017 en 2018 wordt in 2018 negatiever geraamd dan in 2017. De investeringen worden in de EMU-enquête 2018 hoger ingeschat voor de jaren 2017 en 2018, wat negatief doorwerkt in het EMU-saldo. Zoals eerder gemeld worden toekomstige investeringen vaak lager geraamd. Dit blijkt ook uit de laatste kolom van tabel 8, waarbij volgens de EMU-enquête 2018 de investeringen voor 2019 1,5 miljard euro lager worden geraamd dan in 2018. Dit kan bijvoorbeeld komen doordat geplande investeringen nog niet formeel zijn goedgekeurd en daarom niet mee worden genomen bij het invullen van de enquête.

4.3 Provincies

Alle twaalf provincies hebben een bruikbare EMU-enquête ingestuurd. Het totale geraamde EMU-saldo bedraagt volgens de EMU-enquête 2018 voor zowel 2017 als 2018 -1,3 miljard euro. Voor 2019 is het EMU-saldo geraamd op -1,0 miljard euro. Tabel 9 geeft een overzicht van de uitkomsten per provincie.

Tabel 9 Geraamde EMU-saldi voor de provincies

Provincie	2017			2018		2019	2019 - 2018
	Enq 2016	Enq 2017	Enq 2018	Enq 2017	Enq 2018	Enq 2018	Enq 2018
	mln euro						
Groningen	-77	-55	-93	-103	-97	-92	+5
Friesland	-164	-145	-282	-152	-192	-103	+89
Drenthe	-25	-36	-70	-30	-61	-37	+24
Overijssel	-32	-86	-86	-75	-82	-88	-6
Gelderland	-41	-147	-45	-116	-73	-100	-27
Utrecht	-40	-132	-101	-39	-27	-52	-25
Noord-Holland	-148	-105	-74	-58	-242	-182	+60
Zuid-Holland	-279	-244	-391	-243	-115	-94	+21
Zeeland	-15	-4	-66	-10	-13	+22	+35
Noord-Brabant	+232	-72	+180	+108	-205	-150	+55
Limburg	-24	-109	-214	-67	-116	-107	+9
Flevoland	-5	-17	-24	-6	-28	-22	+6
Totaal	-620	-1.152	-1.265	-791	-1.251	-1.004	+247

Voor verslagjaar 2017 volgt uit de EMU-enquête 2018 een negatiever beeld van het EMU-saldo dan uit de EMU-enquête 2017. Voor het verslagjaar 2018 is de raming volgens de EMU-enquête 2018 eveneens slechter dan volgens de EMU-enquête 2017. Voor Groningen, Gelderland, Utrecht, Zuid-Holland is het saldo wel verbeterd. Dit weegt echter niet op tegen de verslechtingen van de overige provincies.

In tabel 10 zijn de totale waarden per vraag te zien voor 2017, 2018 en 2019, evenals de bijstelling ten opzichte van de EMU-enquête 2017. De bijstellingen in het exploitatiesaldo, de bijdragen van andere overheden en de investeringen zijn groot.

Tabel 10 Waarde provincies per vraag EMU-enquête 2018 en bijstelling t.o.v. EMU-enquête 2017

Nr	Postomschrijving	Effect op EMU	2017		2018		2019
			waarde	bijstelling	waarde	bijstelling	waarde
mln euro							
1	Exploitatiesaldo	+/-	-255	+80	-481	-316	-295
2	Afschrijvingen	+	270	+22	304	+20	367
3	Bruto dotaties aan voorzieningen tlv de	+	99	+10	97	+1	92
4	Investeringen in (lm)materiële vaste activa	-	1.572	+366	1.142	+152	960
5	Bijdragen van andere overheden, etc	+	361	+116	133	-112	104
6	Desinvesteringen	+	2	+2	3	+3	3
7	Aankoop van grond	-	168	+29	116	+11	154
8	Baten bouwgrondexploitatie	+	142	+11	87	+14	48
9	Lasten op balanspost voorzieningen	-	144	+6	136	+11	130
10	Lasten ivm transacties met derden tlv	-	0	-46	0	-102	78
11	Boekwinst verkoop aandelen	-	0	+0	0	+0	0
	EMU-saldo		-1.265	-113	-1.251	-460	-1.004

4.4 Gemeenschappelijke regelingen

Voor de EMU-enquête 2018 zaten 139 van de 377 bij het CBS bekende gemeenschappelijke regelingen in de steekproef. Van deze 139 hebben 135 een bruikbare dataset ingestuurd, wat een responspercentage van 97% oplevert. Het EMU-saldo van de ontbrekende gemeenschappelijke regelingen is op nul gesteld.

Tabel 11 geeft een overzicht van de EMU-saldi van gemeenschappelijke regelingen. Vergeleken met de gemeenten en provincies zijn de saldi relatief klein. Het EMU-saldo voor verslagjaar 2017 ligt voor de enquête van 2018 lager dan de raming volgens de enquête van 2017. Voor verslagjaar 2018 is het saldo 70 miljoen euro negatiever dan de vorige raming.

Tabel 11 Geraamde EMU-saldi voor de gemeenschappelijke regelingen

Type gr	Aantal ¹⁾	2017			2018		2019	2018
		Enq 2016	Enq 2017	Enq 2018	Enq 2017	Enq 2018	Enq 2018	Enq 2018
	x1	mln euro						
EMU-saldi	139(135)	-2	-66	-88	-20	-90	-20	+70

1) Het aantal berichtgevers in de EMU-enquête 2018, met tussen haakjes het aantal berichtgevers met goede respons

In tabel 12 zijn de totale waarden per vraag van de EMU-enquête terug te vinden, alsmede de bijstellingen ten opzichte van de EMU-enquête 2017. De grootste bijstellingen voor 2017 betreffen de posten 'Exploitatiesaldo' en 'Bijdragen van andere overheden, etc'. Deze posten, samen met de post 'Investerings in (lm)materiële vaste activa', geven ook voor 2018 de grootste bijstellingen ten opzichte van de raming van voorgaand jaar.

Tabel 12 Waarde gemeenschappelijke regelingen per vraag EMU-enquête 2018 en bijstelling t.o.v. EMU-enquête 2017

Nr	Postomschrijving	Effect op EMU	2017		2018		2019
			waarde	bijstelling	waarde	bijstelling	waarde
			mln euro				
1	Exploitatiesaldo	+/-	-11	+208	-32	+135	-23
2	Afschrijvingen	+	183	-11	204	+11	211
3	Bruto dotaties aan voorzieningen tlv de	+	15	+4	12	+2	16
4	Investerings in (lm)materiële vaste activa	-	287	+47	281	+72	225
5	Bijdragen van andere overheden, etc	+	18	-172	8	-143	8
6	Desinvesteringen	+	2	+1	5	+4	3
7	Aankoop van grond	-	1	+1	1	+1	0
8	Baten bouwgrondexploitatie	+	0	+0	0	+0	0
9	Lasten op balanspost voorzieningen	-	10	+5	9	+5	13
10	Lasten ivm transacties met derden tlv	-	-3	-1	-3	+1	-3
11	Boekwinst verkoop aandelen	-	0	+0	0	+0	0
	EMU-saldo		-88	-22	-90	-70	-20

4.5 Waterschappen

Van 17 waterschappen is voor alle drie de jaren een bruikbare enquête ontvangen. Van de overige 4 waterschappen is het EMU-saldo voor ofwel 2017, ofwel 2019 bijgeraamd.

Zoals te zien in tabel 13 wijkt de opbouw van de enquête af van de EMU-enquête voor de gemeenten, provincies en gemeenschappelijke regelingen. Voor verslagjaar 2017 wordt het EMU-saldo volgens de enquête van 2018 geraamd op -183 miljoen euro. Dit is een verbetering van 124 miljoen euro ten opzichte van de raming uit 2017. Deze bijstelling is met name te

wijten aan de invloed van investeringen. Volgens de enquête van 2018 is het EMU-saldo voor verslagjaar 2018 geraamd op -381 miljoen euro. Dit is een verslechtering ten opzichte van de raming uit 2017. Ook deze bijstelling is met name te wijten aan de invloed van investeringen. Het EMU-saldo voor 2019 wordt geraamd op -322 miljoen euro.

Tabel 13 Geraamde EMU-saldi voor de waterschappen enquête 2018 en bijstelling t.o.v. enquête 2017

Postomschrijving	Effect op EMU	2017		2018		2019
		waarde	bijstelling	waarde	bijstelling	waarde
mln euro						
EMU-exploitatiesaldo (saldo voor toevoeging/ontrekking aan reserves)	+	28	+51	-19	-12	-5
Invloed investeringen (zie staat van vaste activa)						
bruto-investeringsuitgaven	-	1127	-165	1379	+144	1343
investeringsbijdragen van derden	+	364	-59	436	+87	407
verkoop materiële en immateriële activa	+	2	+2	0	+0	0
afschrijvingen	+	552	-33	587	-15	622
				0		
Invloed voorzieningen (zie staat van reserves en voorzieningen)				0		
toevoegingen aan voorzieningen t.l.v. exploitatie	+	44	+1	43	+0	43
onttrekkingen aan voorzieningen t.b.v. exploitatie	-	5	+3	7	+5	8
betalingen rechtstreeks uit voorzieningen	-	39	-7	41	-4	39
eventuele externe vermeerderingen van voorzieningen	+	0	+0	0	-0	0
Invloed reserves (zie staat van reserves en voorzieningen)						
eventuele betalingen rechtstreeks uit reserves	-	1	+1	0	-0	0
eventuele externe vermeerderingen van reserves	+	0	+0	0	+0	0
Deelnemingen en aandelen						
boekverlies	+	0	-5	0	+0	0
boekwinst	-	0	+0	0	+0	0
EMU-saldo		-183	+124	-381	-84	-322

5. Conclusie

In deze nota zijn de uitkomsten gepresenteerd van de EMU-enquête 2018 die eind 2017 is gehouden onder gemeenten, provincies en gemeenschappelijke regelingen en de uitkomsten van de soortgelijke enquête gehouden onder waterschappen door de Unie van Waterschappen. Het EMU-saldo van de vier overheidslagen wordt voor 2018 geraamd op -4,6 miljard euro (-0,60% van het bbp). Dit overschrijdt de macronorm van -0,3% van het bbp, welke is afgesproken tussen het Rijk en de decentrale overheden.

De raming voor het EMU-saldo van 2017 is -5,4 miljard euro, wat een verslechtering is ten opzichte van de raming volgens de EMU-enquête van 2017. Daarin werd het EMU-saldo geraamd op -3,4 miljard euro. Echter, over het algemeen komen de ramingen van het EMU-saldo lager uit dan in voorgaande ramingen. Met name het exploitatiesaldo en de investeringen lijken lastig in te schatten naarmate het verslagjaar verder in de toekomst ligt.

Bijlage 1 Formulier EMU-enquête 2018

Centraal Bureau voor de Statistiek
www.cbs.nl/kredo

Vragenlijst

Berekening EMU-saldo

Kies hier een overheidslaag **aaaa** (xxxx)

Algemene gegevens:	
Overheidslaag:	Kies hier een overheidslaag
Berichtgevenaam:	aaaa
Berichtgevenummer:	xxxx
Jaar:	2018
Naam contactpersoon:	
Telefoon:	
E-mail:	
Bestandsnaam:	Gegevens invullen!

Omschrijving	2017	2018	2019
	x € 1000,-	x € 1000,-	x € 1000,-
	Volgens realisatie tot en met sept. 2017, aangevuld met raming resterende periode	Volgens begroting 2018	Volgens meerjarenraming in begroting 2018
1 Exploitatiesaldo vóór toevoeging aan c.q. onttrekking uit reserves (zie BBV, artikel 17c)			
2 Afschrijvingen ten laste van de exploitatie			
3 Dotaties aan voorzieningen ten laste van de exploitatie minus vrijval van voorzieningen ten bate van de exploitatie			
4 Bruto investeringen in (im)materiële vaste activa die op de balans worden geactiveerd			
5 Baten uit bijdragen van andere overheden, de Europese Unie en overigen, geen betrekking hebbende op bouwgrondexploitatie en niet verantwoord op de exploitatie			
6 Desinvesteringen in (im)materiële vaste activa: Baten uit desinvesteringen in (im)materiële vaste activa (tegen verkoopprijs), voor zover niet op exploitatie verantwoord			
7 Aankoop van grond en uitgaven aan bouw-, woonrijp maken e.d., alleen transacties met derden niet op de exploitatie			
8 Baten bouwgrondexploitatie: Baten voor zover niet al op de exploitatie verantwoord			
9 Lasten op balanspost Voorzieningen voor zover deze transacties met derden betreffen			
10 Lasten i.v.m. transacties met derden, die niet via de onder vraag 1 genoemde exploitatie lopen, maar rechtstreeks ten laste van de reserves (inclusief fondsen en dergelijke) worden gebracht			
11 Verkoop van effecten:			
a Gaat u effecten verkopen? (ja/nee)	☐ ja ☐ nee	☐ ja ☐ nee	☐ ja ☐ nee
b Zo ja wat is bij verkoop de verwachte boekwinst op de exploitatie?			
Berekend EMU-saldo			

Ruimte voor toelichting
